

Ніколаєв Р.

*студент I курсу юридичного факультету
Тернопільського національного економічного університету
Науковий керівник: к.і.н., доцент, доцент кафедри
теорії та історії держави і права
Ухач В.З.*

ОСОБЛИВОСТІ СУДОУСТРОЮ ТА СУДОЧИНСТВА НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ ЗА ЛИТОВСЬКИМИ СТАТУТАМИ

З проголошенням незалежності України докорінно змінилася побудова органів державної влади, в тому числі і судової. Не дивлячись на прийняття Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та нового Кримінального процесуального кодексу України, дискусії щодо подальшого вдосконалення судової системи в юридичній науці не вщухають. У зв'язку із цим, для належного з'ясування питання судової системи в правовій державі актуальним є дослідження історичних особливостей її становлення та розвитку. Одним з таких періодів є період перебування українських земель у складі Великого князівства Литовського.

Загальним питанням судоустрою та судочинства в період перебування українських земель у складі Великого князівства Литовського приділяли такі вчені, як Н.В. Охотницька, Б.Р. Стецюк, О.В. Сокальська, І.Й. Бойко, С.Г. Ковальова, В.С. Кульчицький, П.П. Музиченко, І.Я. Терлюк, В.З. Ухач та інші.

Метою наукової роботи є дослідження особливостей судоустрою та судочинства на українських землях за Литовськими статутами.

Аналізуючи еволюцію судочинства (особливо за трьома Литовськими статутами. – *Авт.*) в українських землях протягом XIV - XVI століття, доцільно виокремити низку позитивних рис, зокрема: поступове відокремлення судової влади від адміністративної; спроба розмежування компетенції суду за коло справ; початок відокремлення кримінального процесу від цивільного; становлення обов'язкового попереднього слідства у кримінальних справах; встановлення письмового порядку виклику відповідача до суду і ведення судових книг, до яких заносилися вимоги позивача та судові рішення, що стало важливим кроком у встановленні порядку судочинства і позитивно впливало на подальший розвиток процесуального права [4, с. 75].

Слід наголосити, що четвертий розділ Першого Литовського («Старого») Статуту 1529 року трактував питання про суддів та про суди. Вищим судом держави був господарський суд, який міг прийняти до судового розгляду будь-яку справу, але тільки в тому випадку, якщо позивач звертався до місцевого суду. Однією з форм господарського суду був маршалків суд, який керувався стародавніми звичаями і нормами писаного права. Були запроваджені спеціальні судові сейми Пани-Ради.

Розділ четвертий Другого Литовського (Волинського) Статуту розривав питання судоустрою та судочинства. Слід наголосити, що Статут 1566 року (був прийнятий спільно з додатками, тобто привілеями 1563, 1564, 1565 рр.) набрав чинності разом із завершенням судової реформи 1566 року [5, с. 80-81] За судовою реформою у кожному повіті передбачалося створення трьох судів

– земського, гродського та підкоморського [5, с. 81]. Магнатів і шляхту було позбавлено права судової юрисдикції.

Земські суди створювались у кожному повітовому центрі та були першим в Україні прикладом відокремлення державного суду від адміністрації. Земський суд складався із судді, підсудка й писаря. У судових актах вони фігурують під загальною назвою «врядники судовые земские» [2, с. 358]. Закон не містив конкретного переліку справ, що належали до компетенції земського суду [3, с. 55].

Гродський суд, як і земський, веде своє походження від колишніх регіональних судів. У гродських, або замкових судах судочинство здійснював одноособово намісник, староста або воєвода. Формальну сторону справи пильнував замковий суддя, книги вів писар. Гродський суд розглядав кримінальні справи всіх вільних людей. Тут велися спеціальні «книги гродські», до яких вписувалися судові рішення, тексти нормативних актів та ін. Діяльність гродських судів є свідченням формування в Литовсько-Руській державі публічного права [2, с. 359].

Земський суд разом із підкоморським мав повноваження розглядати цивільні спори. До компетенції останнього належали судово-межові справи, що розглядалися на місці («на ґрунті») [5, с. 81]. До середини XVI ст. процедура судового розмежування у Великому князівстві Литовському проходила за давнім порядком: земельно-межові справи розглядали як місцеві суди (господарські намісники й полюбовні суди), так і центральні судові установи. Норми, що регламентували діяльність підкоморського суду, були ухвалені на Берестейському сеймі 1566 року [3, с. 56]. З числа осіб, рекомендованих шляхтою, князь довічно призначав підкоморія, який здійснював судочинство, ухвалюючи рішення з виїздом на місце спору. Однак коли стороною у спорі був підкоморій, то рішення у справі приймав земський суд. Характерною особливістю устрою підкоморського суду, на відміну від інших судових установ, була відсутність постійного місця суду й одноосібний розгляд справи. Це пояснюється специфікою справ, що належали до його компетенції й повинні були розглядатися на «ґрунті».

Розглядаючи питання про систему судів на українських землях у складі Литовсько-Руської держави, слід зазначити, що відповідно до Другого Литовського статуту продовжували діяти копні суди, які були залишком від давньоруського суду, про який згадується ще в Руській Правді. Копний суд, безперечно, пройшов свій генезис, але його еволюція була вкрай повільною, що можна пояснити тривалим зберіганням у Великому князівстві Литовському давньоруських засад суспільного та правового життя.

Копний суд був єдиним тогочасним судовим органом, який не мав станового характеру, адже в його засіданнях брали участь усі суспільні групи: від холопів-кріпаків до шляхти та представників уряду. Тому він мав значний авторитет у більшій частини суспільства. Це зокрема було пов'язано з тим, що за колом осіб підсудності копного суду підлягало все населення округу незалежно від станової приналежності. До копного суду звертались всі суспільні верстви і навіть національні меншини та уряд, хоча вказаний суд традиційно вважався селянським. Копний суд був швидким, проникливим, неупередженим, справедливим [2, с. 359]. Відповідно позивач звертався до копного суду охоче, а відповідач намагався всіляко уникнути його, особливо якщо належав до пануючої верстви. Особливістю копного суду є те, що це суд

самої общини, а тому підсудність цим судам базувалася на територіальних засадах. Копний суд мав компетенцію в межах так званого копного округу, до якого входили всі мешканці території, що простягалася від даного пункту в чотири сторони на одну литовську милю, тобто на 15 км. (площа копного округу дорівнювала приблизно 115 – 225 квадратним кілометрам) [2, с. 359].

З метою адаптації законодавства Великого князівства Литовського до польського права у зв'язку з укладенням Люблінської унії було створено та затверджено Третій Литовський статут 1588 року, який увійшов в історію як «Новий». Статут підтвердив і закріпив принципи, що були розвинені у попередньому статуті. Формуються нові різновиди судів - Головний Литовський трибунал, Луцький трибунал, сеймовий суд; подальшого розвитку зазнає комісарський суд; введений інститут судових виконавців [1, с. 125].

У містах, де діяло магдебурзьке право, розгляд судових справ покладалася на судову колегію, що складалася з війта, його заступника – лентвійта та лавників. Їх юрисдикція поширювалася на міщан. Надзвичайно вагомою також була судова компетенція Церкви. Діяли церковні духовні та доменальні суди.

У судочинстві Русько-Литовського періоду існували такі засоби перегляду рішень суду: 1) скарга на суддю щодо розгляду справи і винесення вироку «не водлуг закону» 2) апеляція, тобто новий розгляд справи за участі обох сторін у суді вищої інстанції. Апеляційною інстанцією для державних судів, був суд великого князя та його різновиди. Апеляція не повинна була іти за межі Великого князівства Литовського.

Судочинство у Великому князівстві Литовському здійснювалось усно і відкрито. Сторонам юрисдикційного процесу надавалися досить широкі права, обсяг яких залежав від станового й майнового становища. Найширшою процесуальною правоздатністю були наділені магнати і шляхтичі. В цей період виникає інститут судового представництва, що було зафіксовано Статутом 1529 р. Важливу роль в здійсненні судочинства відіграло звичаєве право [4, с. 76].

Таким чином, завдяки Литовським статутам в судовій системі відбулися позитивні зміни, які полягали не тільки в упорядкуванні та в унормуванні судової системи Великого князівства Литовського, а й в чіткій диференціації вищевказаних видів судів.

Список використаних джерел

1. Журбелюк Г.В. Регулювання проблем судоустрою Статутом Великого князівства Литовського 1588 р.: осучаснення досвіду / за ред. С.В. Ківалова // Актуальні проблеми держави і права: збірник наукових праць. – Одеса, 2009. – Вип 49. – С. 121-127.

2. Охотницька Н.В. Система повітових судів на українських землях за Литовським статутом 1566 р. / Н.В. Охотницька // Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. – 2013. – Вип. 10. – С. 357-360.

3. Сокальська О.В. Нариси з історії сучасного судочинства (XVI - початок XVII ст.): монографія / О.В. Сокальська. – Одеса: Інтерпрінт, 2010. – 210 с.

4. Стецюк Б.Р. Особливості процесуального права Великого князівства Литовського на українських землях (друга половина XIV - друга половина XVI століть) / Б.Р. Стецюк // Право і Безпека. – 2012. – № 3. – С. 74-78.

5. Ухач В.З. Історія держави і права України: Навчальний посібник (конспекти лекцій) / В.З. Ухач. – Тернопіль: Вектор, 2015. – С. 80-81.